

ALTIN VE GÜMÜŞÜN KENDİ CİNSİ İLE MÜBADELESİNDE KALİTE VE İŞÇİLİK FARKI MESELESİ

Dr. Mustafa ÇAKIR*

Özet: İslam ekonomisinde ortak değer ölçüsü, tasarruf ve değişim aracı olarak kabul edilen para, diğer mallar gibi serbestçe alınıp satılabilen bir eşya özelliğine sahip değildir. Bu sebeple, paranın para ile mübadelesi prensip olarak mübah işlemler kapsamında değerlendirilse de, akde konu olması bakımından kendi içerisinde daha özel ve sıkı kurallara tabidir. İtbari para birimlerine göre zâti bir değere sahip olduğu öteden beri yaygın olarak kabul edilen altın ve gümüş, farklı kalite özelliklerine sahip olmasının yanında işçilik sebebiyle de artı bir değer kazanabilmektedir. Bu makale, altın ve gümüşün kendi cinsi ile mübadelesinde, kalite ve işçilik sebebiyle oluşabilen değer farkının, konu ile ilgili rivayetler ve ileri sürülen farklı bazı yaklaşımlar ışığında değerlendirilmesini konu edinmektedir. .

Anahtar Kelimeler: Altın, İşçilik, Para, Mübadele, Milyem..

The Issue of Quality and Labor Difference In The Exchange of Gold and Silver With Its Own Genus

Abstract: Money that is the measure of common value in Islamic economy, and considered as a means of saving and exchanging does not have a property that can be freely traded, like other goods. Therefore, although the exchange of money with money is considered as an allowable matter in business terms as a principle, it is subject to more specific and strict rules within itself, in terms of being subject to contracting. Gold and silver, which have been widely accepted since they have a certain value according to the nominal currencies, have a different quality and have a positive value due to labor. This article deals with the evaluation of the difference in value of gold and silver in its exchange with its own genus, due to the quality and labor, in the light of narrations related with the matter and some different approaches.

Keywords: Gold, Labor, Money, Exchange, Milyam..

GİRİŐ

İslam fıkhında altın, gümüş ve diğer para birimlerinin kendi arasındaki değişimi “sarf akdi” kapsamında ele alınır. Sarf akdi; bedellerin peşin ödenmesi, araya vadenin girmemesi, taraflara şart muhayyerliği hakkı tanınmaması, cinsler aynı ise bedeller arasında eşitliğin gözetilmesi gibi daha özel ve sıkı şartlar içermesi bakımından diğer alışveriş türlerinden farklıdır.

Fıkhî açıdan altın, gümüş veya nakit para birimlerinin birbiriyle mübadelesinde, cinsleri aynı ya da farklı olsun, bedellerin, tarafların birbirinden ayrılması

* Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı, hoca_mustafa_@hotmail.com

öncesinde karşılıklı olarak teslim edilmesi gerekir. Nitekim hadis-i şerifte “*Altın ve gümüşü peşin olarak mübadele ediniz*”¹ buyurulmuştur. Mübadele edilecek bedellerin cinsleri farklı olunca, miktar farkına bakılmaksızın satış yapılması meşru görülmüş ancak söz gelimi eve girip çıkmak kadar az bir süre de olsa araya vade konmasına müsaade edilmemiştir.²

Mübadele edilecek bedeller aynı cins olduğu takdirde, peşin olmanın yanı sıra eşitlik şartı da aranmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.); “*Eşit olmadıkça altını altınla satmayın, birini diğerinden fazla yapmayın! Eşit olmadıkça gümüşü de gümüşle satmayın, birini diğerinden ziyade yapmayın..!*”³ buyurmuşlardır. Bir başka hadiste ise, “*Aralarında fazlalık olmaksızın altın altınla, gümüş de gümüşle eşit olarak değiştirilir*”⁴ buyurulmuştur.

Öte yandan, Hayber ganimetlerinden kendi hisselerine düşen altın veya gümüş kapları ağırlığından fazla ya da eksik olarak dinar karşılığında satan Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635) ile Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) Hz. Peygamber tarafından “*Alış verişinize faiz girdi*” şeklinde uyarılınca, bu iki sahâbinin aldıklarını iade ettikleri nakledilir.⁵

Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/692), işlemiş olduğu altını kendi ağırlığından fazlası ile mübadele eden kuyumcuğu Hz. Peygamber'in emri gereği eşitliğe riayet etme hususunda uyarmasının⁶ yanı sıra bu hususta Hulefâ-i Râşidîn ve birçok farklı sahâbîden⁷ de aynı görüşün nakledilmesi, İslam'ın ilk asrında bu konudaki hassasiyeti gösteren bir başka delil olarak takdim edilmektedir.⁸

1 Buhârî, “Büyü”, 76, 78; Müslim, “Müsâkât”, 81, 83.

2 Buhârî, “Büyü”, 76; Mâlik, *Muvatta'*, “Büyü”, 34-35.

3 Buhârî, “Büyü”, 78; Müslim, “Müsâkât”, 75-78.

4 Müslim, “Müsâkât”, 85; Nesâî, “Büyü”, 45; Mâlik, *Muvatta'*, “Büyü”, 29.

5 Mâlik, *Muvatta'*, “Büyü”, 28.

6 Rivayete göre Abdullah b. Ömer'e gelen bir kuyumcu; “Ey Abdullah! Ben altını işliyor, sonra kendi ağırlığından daha fazlasıyla satıyorum. Böylece elimin emeğinin karşılığını alıyorum” deyince, Abdullah b. Ömer buna şiddetle karşı çıkmıştır. Hatta İbn Ömer mescede veya bineceği hayvanın yanına gelinceye kadar kuyumcu aynı soruyu tekrar etmiş, o da bunun yasak olduğunu tekrarlar vurgulayarak şöyle demiştir: “Altın altınla, gümüş de gümüşle aralarında fazlalık olmaksızın satılır. Bu Peygamber'in bize emridir. Biz de size böyle emrediyoruz” (Mâlik, *Muvatta'* “Büyü”, 31).

7 Cessâs (ö. 370/980), bu konuda 12 sahâbinin ismini vererek altın ve gümüşün kendi cinsi ile mübadelesinde herhangi bir fazlalığın haram olduğunu belirten hükmün mütevatir düzeyinde bir bilgi ortaya koyduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde İbn Battâl (ö. 449/1057), tâbiûn dönemi âlimlerinden Mücâhid'in (ö. 103/721) bu mesele hakkında 13 farklı sahâbîden aynı görüşü naklettiğine yer vererek, altın ve gümüşün - işçilik olsun veya olmasın - kendi cinsi ile değişiminin eşit olarak yapılması gerektiği hususunda öteden beri âlimler arasında görüş birliği bulunduğunu ifade etmektedir (İbn Battâl tarafından Mücâhid'e nispetle verilen bu sayının İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde, 14 olarak verildiği görülmektedir) Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 498; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi*, III, 17; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 300.

8 Mâlik, *Muvatta'* “Büyü”, 31; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 300.

Konu hakkındaki rivayetlere dayalı olarak, gümüşün gümüş karşılığında, altının da altın karşılığında satılması halinde, eşit ve peşin olarak alınıp verilmesi gerektiği hususunda âlimler genel olarak görüş birliği içerisinde. Aynı cinsten olan bu tür bedellerin değişiminde altın ve gümüşün; basılmış para, ziynet eşyası, kalıba dökülmüş ve külçe durumunda olması arasında âlimlerin cumhuruna göre hüküm bakımından herhangi bir fark gözetilmemiştir. Aynı şekilde altın ve gümüşte kuyumcu işçiliğinin yanı sıra yeni veya eski olmasına da itibar edilmemiştir.⁹

İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu, altının kendi cinsi ile mübadele edilmesi halinde kalite ve işçilik farkı gözetilmeyeceği kanaatini benimsemiş olmakla birlikte az da olsa altın ile altın ya da gümüşle gümüş gibi aynı cinsten olup kendilerinden süs eşyası imal edilen madenler arasında işçilik farkı gözetilebileceği yönünde bazı kanaatler de bulunmaktadır. Bu çalışmada, konu ile ilgili genel kabulün aksine ortaya atılan bu görüşler fikhî açıdan incelenmeye çalışılacaktır.

I. KLASİK DÖNEMDE MÜBADELELERDE KALİTE VE İŞÇİLİK FARKI GÖZETİLEBİLECEĞİNİ SAVUNAN GÖRÜŞLER

Öteden beri süregelen fazlalık faizinin hükmü etrafındaki tartışmalar hariç tutulacak olursa,¹⁰ kaynaklarda hususi olarak bu konu ile ilgili erken döneme ait ilk görüşün, sahâbeden Muâviye'ye (ö. 60/680) nispet edilmekte olduğu görülmektedir.

Muâviye'den nakledilen bu görüşe göre, kalıba dökülmüş külçe altın ile işlem-den geçmiş ve belli bir işçiliğe sahip ya da basılmış para (sikke) halinde hazırlanan altın arasındaki mübadelede eşitlik şart değildir. Buna karşın, basılmış para halindeki altın, külçe ve üzerinde kuyumculuk işçiliği bulunan altınlardan her birinin kendi türü ile mübadelesinde eşitlik şarttır.¹¹

Bu konuda nakledilen bir uygulamaya göre Muâviye, kendisine ait altın ya da gümüş su kabını ağırlığından fazla bir bedele satınca, sahâbeden Ebu'd-Derdâ

9 İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, VI, 56; İbn Abdilber, *el-İstizkar*, VI, 347; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, III, 212; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 33; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 40; Merdâvî, *el-İnsâf*, V, 14; Zekerîyya el-Ensârî, *Esne'l-Meşâlib*, II, 22.

10 Tarihsel süreç içerisinde "fazlalık faizi" (ribe'l-fadl) olarak adlandırılan muamelelerin hükmüne dair tartışmalar için ayrıca bk. Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, I (X), 26 vd.; İzmirli, "Ribe'l-Fadl ve Ribe'n-Nesie", s. 231; a.m.f., "Fıkıh ve Fetâvâ", s. 413-414; a.m.f., "Ribe'l-Fadl ve Ribe'n-Nesie Hakkındaki Makale Mu'tarızına Cevaptan Mâ Badü", s. 2-4; Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, III, 176 vd.; Mütrek, *er-Ribâ*, s. 56-89; Tan, "Ekonomik Realite Temelinde Fazlalık Ribası Üzerine Bir Değerlendirme", s. 111-128.

11 İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VI, 347; Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, I (X), 83.

(ö. 32/652) ile aralarında münakaşa yaşanmıştır. Muâviye söz konusu bu işlemde bir sakınca olmadığını savunurken, Ebu'd-Derdâ onu hadise karşı şahsî reyini ön plana çıkarmakla suçlamış ve durumu Hz. Ömer'e (ö. 23/644) şikâyet etmiştir. Hz. Ömer ise Muâviye'ye, yapılan işlemin eşit olması gerektiğine dikkat çeken bir mektup yazmıştır.¹²

Bu konudaki daha başka rivayetlerden, Muâviye'nin bu görüşünde ısrarlı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda kendisini uyanan Ubâde b. Sâmî (ö. 34/654) ile de tartışmış ve kendisinin Allah Resûlü ile birlikte bulunmasına rağmen ondan fazlalık faizine dair bir şey işitmediğini savunmuştur.¹³ Olayı rivayet eden Ebu'l-Eş'as, Ubâde b. Sâmî ile Muâviye arasında yaşanan bu olayı daha açık bir biçimde şöyle anlatmaktadır:

“Bir gazaya çıktık; ordunun başında Muâviye vardı. Birçok ganimet aldık. Aldığımız ganimetler arasında bir gümüş kap da vardı. Muâviye birisine, bu kabı askere verilen ganimet karşılığında satmasını emretti. Halk da bu alışverişe koşuştular. Derken Ubâde b. Sâmî bunu duyarak ayağa kalktı ve şöyle dedi:

‘Ben Rasulüllah (s.a.s.)’ı, ancak misli misline ve peşin olarak satılması müstesna; altına mukabil altın, gümüşe mukabil gümüş, buğdaya mukabil buğday, arpaya mukabil arpa, hurmaya mukabil hurma, tuza mukabil tuz satmayı yasak ederken işittim. Her kim fazla verir veya alırsa muhakkak faize girmiş olur.’

Bu söz üzerine oradaki halk aldıklarını geri verdiler. Bu mesele Muâviye'nin kulağına gidince, hemen bir hutbe irad etmek üzere ayağa kalktı ve şunları söyledi:

‘Dikkat ediniz! Bazı kimselere ne oluyor ki, Peygamber (s.a.s.)’den bir takım hadisler rivayet ediyorlar. Biz de O’nu görüyor ve sohbetinde bulunuyorduk ama bunları ondan işitmedik.’

(Muaviye'nin bu sözü üzerine) Ubâde kalktı ve anlattığı kıssayı tekrar etti. Sonra da; ‘Muâviye hoşlanmasa da (yahut Muâviye çatlasa da) biz Resûlüllah (s.a.s.)’tan işittiklerimizi mutlaka söyleyeceğiz. Karanlık bir gecede ordusunun içinde onunla beraber bulunmamak umurumda bile değil!’ dedi.”¹⁴

Bu konudaki rivayetleri değerlendiren İbn Abdilber (ö. 463/1071), sünnetin Muâviye'nin dediği gibi olmadığı üzerinde ittifak olduğunu belirterek, Muâviye tarafından savunulan bu görüşün taraftarı bulunmayan bir kanaat olduğunu or-

12 Mâlik, *Muvatta'*, “Büyü”, 33; Şâfiî, *Müsned*, II, 158; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VI, 347-348.

13 İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, II, 1210.

14 Müslim, “Müsâkât”, 80; Ebû Dâvud, “Büyü”, 12; Tirmizî, “Büyü”, 23; Nesâî, “Büyü”, 43-44.

taya koymaktadır.¹⁵

İşçilik sonucu ziynet eşyasına dönüşen altın ile saf ve işlenmemiş ya da külçe halindeki altında eşitlik aranmayacağına dair Muâviye'den nakledilen bu görüşün sonraki dönemlerde özellikle Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) tarafından olgunlaştırıldığı görülmektedir.

İbn Teymiyye, işlenerek süs eşyası haline getirilmiş altının kendi cinsi ile değiştirilmesi esnasında; tıpkı ekmeğin hamur, zeytinin zeytinyağı ya da susamın susam yağı karşılığında satılması gibi eşitlik şartının aranmayacağı görüşündedir.¹⁶

Hocası İbn Teymiyye ile aynı görüşü paylaşan İbnü'l-Kayyım da, süs eşyası haline getirilmiş altın ve gümüşün semeniyet (para olma) özelliğini kaybedip normal eşya hükmünü kazandığı kanaatindedir. Nitekim ona göre bu tür ziynetlere zekât gerekmemesi de bu sebeptir. Dolayısıyla para ile para dışındaki eşyalar arasında fazlalık faizi söz konusu olmadığı gibi ziynet eşyalarında da faiz cereyan etmez.

Bu görüşün diğer gerekçeleri ise şöyledir:

a) Ubâde b. Sâmî't'in Muaviye'ye karşı çıkması, altın ve gümüş kaplar gibi kullanılması haram olan altın ve gümüşün alım satımına yöneliktir. Kullanımı mübah olan, söz gelimi erkek için gümüş yüzük ve kadın için olan ziynetler bunun dışındadır. Üzerinde sanat ve emek bulunan bir ziyneti, bu özelliğe sahip olmayan külçe ile misli misline değiştirmek kabul edilebilir bir durum olmadığından, akli başında olan bir kimsenin böyle bir şeyi kabullenmeyeceği açıktır. Ayrıca bu, emek ve sanatın zayıf edilmesi anlamı da taşıyacaktır. Hikmet sahibi olan Şâri' ise insanları böyle bir hükümle sorumlu tutmayacağı gibi insanların ihtiyaç duyduğu böyle bir alışverişi de yasaklamayacaktır.

b) İşçilik emeğine sahip bir ziynet eşyasının kendi cinsi ile mübadelesinde sanatsal değer farkını caiz görmeyenlerin diğer bazı meselelerde hîle yoluna başvurmakta olduğu iddiası da İbnü'l-Kayyım tarafından dikkat çekilen bir başka husustur. Bu bağlamda örnek olarak; işlemeli bir bez parçasında bulunan 10 gr. altın için 15 gr. istenebileceğine dair verilen fetvaların aslında bir tür hîle olduğunu düşünen müellif, normalde değeri çok küçük bir para birimine (1 fels) denk gelen bir bez için 5 gr. altın değeri biçilmesine cevaz verenlerin emek ve işçilik sebebiyle alınacak fazlalığa karşı çıkmasını eleştirmektedir. Ona göre İslam âlimlerinin fazlalık faizi ile ilgili bu ve benzeri fetvaları hîle kapısının açılmasına sebep olmuştur.

15 İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VI, 348-349.

16 İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, V, 391.

c) İbnü'l-Kayyim, fazlalık faizinin sedd-i zerîa (kötülüğe giden yolun kapatılması) kuralınca yasaklanmış olduğundan hareketle, bu işlemin daha üstün bir faydayı (râcih maslahat) gerektiren durumlarda mübah kılınabileceği kanaatindedir. Nitekim arâya satışının caiz kılınması vb. bazı muamelelere ihtiyaç sebebiyle izin verilmiş olması da buna örnek gösterilmektedir.¹⁷ Dolayısıyla bütün bunların göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeken İbnü'l-Kayyim'a göre, ihtiyaca dayalı olarak işçiliğin söz konusu olduğu bir süs eşyası, kendi cinsinden olan şeyle ağırlığından fazla olacak şekilde mübadele edilebilmelidir.¹⁸

Yukarıdaki bu görüşü kısmen de olsa destekleyen bazı mezhep görüşlerinden bahsedilebilir. Bu bağlamda, kaynaklarda özellikle Mâlikî ve Hanbelîlere nispet edilen bazı nakillere temas edilmesi uygun olacaktır.

Mâlikîler, altın ve gümüş gibi para birimlerinin kendi cinsleri dışındaki bedellerle değişimini "sarf" olarak isimlendirirken, basılmış madeni paraların kendi cinsi ile sayı olarak değişimini "mübadele", tartı yoluyla değişimini de "murâtale" olarak isimlendirmektedirler. Aynı cinsten olan birimlerin, biri diğerinden fazla olacak şekilde değişiminin haram olduğunu kabul eden Mâlikîlerde, farklı olarak "mübadele" denilen altın ve gümüş cinsinden olan paralar arasında bulunacak az bir fazlalığın caiz olabileceği belirtilmiştir. Bu da şu şartlarla caiz görülmüştür:

a) Yapılacak akdin "mübadele" sigasıyla gerçekleştirilip "bey" (alışveriş) sigasıyla olmaması gerekir.

b) Söz konusu altın ve gümüş paraların tartı yoluyla değil de sayı ile mübadele edilmesi gerekir.

c) Mübadele edilecek altın veya gümüş paraların sayı olarak yediden fazla olmaması gerekir.

17 Hz. Peygamber (s.a.s.), aynı cinsten olan iki şeyin biri diğerinden fazla olacak şekilde değişimini yasakladığı gibi, dalındaki yaş hurmanın kuru hurma ile tahminen değişimini de (bey'u'l-müzâbene) yasaklamıştır. Ancak Medîne'de, ellerinde sadece bir miktar kuru hurma bulunan ve bunun dışında paraları da olmadığı için olgunlaşmış taze hurma alamayan bazı kimselerin bu talep ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran Hz. Peygamber, onlar için dalındaki yaş hurmayı tahmini olarak kuru hurma ile değiştirmeye (bey'u'l-arâyâ) izin vermiştir (Buhârî, "Müsâkât", 17; Müslim, "Büyü", 59-71). Esasında burada, ağaçtaki hurmanın daha fazla olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, bu fazlalık faiz sayılacaktır. Fakat Hz. Peygamber, özel ihtiyaca binaen böyle bir işleme genel kuraldan istisna olarak izin vermiştir. Buğday, arpa, hurma vb. maddelerin biri diğerinden fazla olacak şekilde mübadele edilmesi yasağı ve henüz dalında olgunlaşmamış meyvenin satışına dair yasakla ilgili hadisler bir bütün olarak değerlendirildiğinde buradaki asıl amacın; bahçe sahibi üreticilerin korunması ve paraya olan ihtiyaçlarının istismar edilerek kandırılmalarının önlenmesi olduğu ifade edilmektedir (Bardakoğlu, "Hukukî ve Ticarî Hayat", II, 415; Ünal, "Arâyâ", III, 337).

18 İbnü'l-Kayyim, *İlâmu'l-Muvakkât*, II, 104-111.

d) Mevcut fazlalığın mübadele edilecek paraların sayısında değil, sadece ağırlığında olması gerekir. Söz gelimi iki dinar, bir dinar karşılığında mübadele edilemez.

e) Fazlalığın her altın ve gümüş parada altıda bir ve daha az olması gerekir.

f) Bu işlemin alışveriş maksadıyla olmayıp yalnızca iyilik (marûf) amacıyla yapılması gerekir.¹⁹

Mâlikilere ait yukarıdaki görüşün yanında bazı âlimler İmam Mâlik'e (ö. 179/795) nispetle, basılmış madeni paranın üzerine işçilik masrafı eklenerek kendi cinsiyle fazla olacak şekilde satılabileceği yönünde görüşler nakletmişlerdir. Nitekim İmam Mâlik'e; "Kişi, külçe olan altın veya gümüşünü darphaneye götürüp darp ücretini verir ve darphaneden kendi altın veya gümüşünün tartısı kadar dinar veya dirhem alıp geri döner. Bu caiz midir?" diye sorulunca İmam Mâlik; "Kişinin arkadaşlarının yol üzerinde olması sebebiyle, altın veya gümüşe eritilip sikke vurulması süresi içinde arkadaşlarının hareket edip onu terk etme tehlikesi varsa, bir sakıncası olmayacağını umarım" şeklinde cevap vermiştir. İbn Rüşd (ö. 595/1198), İmam Mâlik'in öğrencilerinden İbnü'l-Kâsım'ın (ö. 191/806) da bu görüşe katıldığına yer vermektedir.²⁰

Mâlikî mezhebinde bu konudaki bir diğer görüşe göre, bir kimsenin külçe olan altın veya gümüşünü darphaneye götürüp darp ücretini vermesi ve darphaneden kendi altın veya gümüşünün tartısı kadar dinar veya dirhem almasındaki sakıncanın nispeten daha hafif olduğu dile getirilmiş ise de, terkinin evlâ olduğu, ayrıca vera' ehlinin bundan sakınacağı belirtilmiştir.²¹

Yukarıda yer verilen örneklerin özellikle Emevîler zamanında bir dönem Şam'da uygulanmış olduğundan söz edilmektedir. Bunun gerekçesi ise, o dönemde sikkenin tek olması ve insanların buna ihtiyaç duyması ile açıklanmaktadır. Buna göre, insanlar oturup arkadaşlarının sikkesini basmaya uğraşsa o takdirde ticaret sekteye uğrayacaktır. Ancak daha sonra bu zaruret ortadan kalkıp her yerde sikke basılmaya başlanınca ve insanlar basılı paraya rahat bir şekilde ulaşıncaya, geçici olarak gündeme gelen bu cevaz da ortadan kalkmıştır.²² Aynı mesele ile ilgili İmam Evzâî'den (ö. 157/774) nakdedildiğine göre, Şamlılar buna cevaz vermekte iken Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) tarafından bunun yasaklandığı görüşü de

19 Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, V, 49; Desûkî, *Hâşiye*, III, 41.

20 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, III, 212.

21 Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, V, 356; İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-Tahsil*, VI, 443.

22 Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, V, 357; İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-Tahsil*, VI, 443.

mevcuttur.²³ Netice itibariyle fukahânın cumhuru bu görüşe katılmadığı gibi Malikilerdeki hâkim görüş de darp ve işçiliğe itibar edilmemesi yönündedir. Dolayısıyla Mâlikilerin de esasen bu görüşü benimsememiş oldukları anlaşılmaktadır.²⁴

Hanbelîler, aynı cins malların biri diğerinden fazla olacak şekilde mübadele edilmesinin haramlığı konusunda cumhur ile aynı kanaati paylaşmaktadır. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855), kuyumculuk emeği karşılığında alınacak ücretin caiz olduğuna dair bir görüş nakledilmektedir. Buna bağlı olarak mezhep içerisindeki bazı kaynaklarda, kuyumcuya götürülen bir dirhem gümüş karşılığında, aynı ağırlıkta gümüş yüzük yapılmasını isteyen müşteriden alınacak kuyumculuk bedelinin bir dirhem iki dirhem karşılığında satılması şeklinde değerlendirilemeyeceğini ileri sürenlerin olduğunu görmek mümkündür.²⁵ Ancak kuyumcu işçiliği karşılığında alınacak ücretle ilgili Hanbelîlere nispet edilen bu görüş²⁶ dikkatle incelendiğinde, bunun mutlak olarak altın ve gümüşün kendi cinsiyle mübadelesinde alınacak işçiliğin karşılığı olmadığı söylenebilir. Zira elde bulunan külçe altın ve gümüşün işlenmek üzere kuyumcu atölyesine verilmesi ve üzerine işçilik ücreti ödenmesi altının kendi cinsiyle mübadelesinden farklı bir muameledir. Bu işlemde müşteri verdiği altını başka bir bedel karşılığında satmamakta, bilakis verdiği külçe halindeki altının aynısını ya da mislini üzerindeki işçilikle birlikte geri almakta, ilave olarak da işçilik ücreti ödemektedir. Nitekim mezhebin kaynaklarında, külçe ile basılmış sikkeler arasında eşitlik konusunda herhangi bir fark gözetilmeyişi de bunu gerektirmektedir.²⁷ Buradan hareketle, esasında hizmetin ücret karşılığı kiralanmasına dayalı iş akdinden ibaret olan böyle bir işlemin mübadele esaslı sarf akdi kapsamında değerlendirilmemiş olması makul karşılanabilir.

II. MODERN DÖNEMDE MÜBADELELERDE KALİTE VE İŞÇİLİK FARKI GÖZETİLEBİLECEĞİNİ SAVUNAN GÖRÜŞLER

Altın para ve külçeler dışında kalan ziynet eşyalarının işçilik değerinin yanı sıra, insanlar tarafından para olarak değil de özel eşyalar olarak kabul görmesin-

23 Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, I (X), 83.

24 İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-Tahsil*, VI, 444; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müçtehid*, III, 212; İbn Abdilber, *et-Temhid*, II, 242-243; Sübkî, *Tekmiletü'l-Mecmû'*, I (X), 83.

25 İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 9; Behûti, *Keşşâfu'l-Kınâ'*, II, 294.

26 وإن قال للصانع: صنع لي خاتما وزنه درهم وأعطيتك مثل زنته، وأجرتك درهما فليس ذلك بيع درهم بدرهمين و قال أصحابنا وللصانع أخذ الدرهمين أحدهما في مقابلة فضة الخاتم، والآخر أجره له

27 İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 8; Behûti, *Keşşâfu'l-Kınâ'*, II, 293.

den hareketle farklı değerlendirilmesi gerektiği görüşü son dönemde de kendisine taraftar bulmuştur. Muhammed Abduh (ö. 1323/1905), Abdullah Draz (ö. 1377/1958), Abdurrezzak es-Senhûrî (ö. 1391/1971), Süleyman Ateş, Abdullah b. Süleyman el-Menî' İbrahim Paçacı ve İshak Emin Aktepe bu konuda öne çıkan isimler arasında zikredilebilir.²⁸ Bu görüşün temel gerekçesi, külçe halinde bulunan altının, işçilik görmüş olan aynı cins ziynet eşyası ile miktar olarak eşit olsa da, ziynet eşyasındaki kuyumculuk emeği sebebiyle her iki bedelin eşit değere sahip olmaması ile açıklanmaktadır.

Günümüz fetva kuruluşları bağlamında Ürdünde faaliyet gösteren *Meclisü'l-İftâ*, 16.06.2004 tarihli bir fetvasında, ister peşin ister veresiye olsun, işçiliğe uğrayıp semeniyet (para) özelliği bizzat maksud olmayan altının kendi cinsi ile fazla olacak şekilde mübadelesine cevaz vermektedir. Bu hususta *Meclis* tarafından öne sürülen gerekçeler şöyledir:

1. Kullanımı mübah olan altın ziynet, işçilik işleminden geçmekle semeniyet özelliğini kaybedip normal eşya haline dönüşmüştür. Semen kapsamından çıkıp ticaret malına dönmesi sebebiyle de kendi cinsiyle biri diğerinden fazla olacak şekilde satılmasında bir sakınca yoktur.

2. Üzerinde işçilik bulunan altının kıymet açısından normal altına göre değeri artmıştır. Dolayısıyla işçiliğe uğramış altın sebebiyle talep edilen fazlalık, her şeyden önce üzerinde icra edilen sanatın karşılığıdır.

3. Böyle bir alışverişin yasaklanması insanların maslahatı açısından sıkıntılı bir durum oluşturacaktır. Zira bu durum karşısında kuyumcular emeklerinin karşılığını alamayacak olduklarından işleri sekteye uğrayacaktır.

4. Hadislerde sözü edilen, altının kendi cinsi ile daha fazla olacak şekilde mübadelesi hakkındaki yasak, para olma özelliği (semeniyet) sebebiyledir. Dolayısıyla bu özelliğin ortadan kalkmış olduğu düşünüldüğünde alınacak fazlalık caiz olacaktır. Ayrıca hadislerde kastedilen altın, tıpkı kötü hurmanın iyi hurma ile değişiminde olduğu gibi insan emeğinin olmadığı altındır.

Meclisü'l-İftâ, yukarıda anılan gerekçeler üzerinden her ne kadar cevaz görüşünü temellendirmiş olsa da, bu muamelenin ihtiyaç ve zorunlu hallerle sınırlı

28 Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kurânî'l-Hakîm*, III, 116; Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, III, 209-313; Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I, 390, Paçacı, "Altın - Para - Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı", s. 432-434; Abdullah el-Menî', *Buhûs*, s. 322; a.mlf., "Bahsun fi'z-Zehebi fi Ba'zi Hasâisihî ve Ahkâmihî" s. 576. Ziynet halindeki altın eşyaların semeniyet (para olma) özelliğini kaybettiği kanaatinde olan İshak Emin Aktepe, peşin mübadelelerde işçilik ve ayarın hesaba katılmasının adaletin de bir gereği olduğu kanaatinde. Bk. Aktepe, *Katılm Finans*, s. 133.

tutulması gerektiğini belirterek ihtiyatı tercih etmenin daha uygun olacağını da ayrıca vurgulamaktadır.²⁹

Mısır Müftüsü Ali Cuma döneminde *Dâru'l-İftâ* tarafından verilen iki ayrı fetvada da, yukarıdaki fetva örneğinde yer verilen gerekçelere bağlı olarak böyle bir mübadelede bedeller arasında eşitliğin şart olmadığı daha net ifade edilmiştir. Aynı şekilde işçilik sebebiyle ziynet eşyasına dönüşen bu altının normal bir ticaret eşyasından farkı kalmayacağı gerekçesiyle veresiye mübadelesinde de bir sakınca görülmemiştir.³⁰

Günümüzde altının para olma özelliğini yitirdiğini savunanlar devlet ya da belli kurumlarca borçlanma, ödeme vasıtası ve tasarruf amaçlı altın para ve külçe altın basıldığını kabul etmektedirler. Dolayısıyla altının mutlak anlamda para olma vasfını devam ettirmekte olduğu ve hâlihazırda revaçta olan itibari para birimleri ile altın alışverişinde sarf kurallarının geçerli olacağı kabul edilmektedir. Ne var ki para ve külçeler dışında kalan altın ziynetlerin insanlar tarafından artık para olarak değil de eşya olarak kabul görmekte olduğu ileri sürülmektedir. Bu sebeple de altın para ve külçe ile altından mamul ziynet eşyalarının farklı değerlendirilmesi gerektiği savunulmaktadır.³¹

Geçmişten günümüze, altın ve gümüşün kendi cinsi ile mübadelesinde kalite ve işçilikten kaynaklanan farkın fazlalık olarak tahsil edilebileceğini savunan görüşlerin kendi içerisinde akli bir takım gerekçeleri olmakla birlikte, bunun netice itibariyle konu ile ilgili rivayet edilen hadislerdeki kapsayıcı yasağın üzerinin bir şekilde örtülmesi anlamına geldiği söylenebilir. Bu noktada, İmam Ebu Hanîfe'den (ö. 150/767) nakledilip mezhepte benimsenen daha farklı bir içtihat örneği ise, konu ile ilgili rivayetler açısından da daha makul bir alternatif olarak değerlendirilebilir.³² Bu sebeple, farklı bir çözüm önerisi mahiyeti taşıyan bu yaklaşıma işaret etmenin uygun olacağı kanaatini taşımaktayız.

29 Karârâtü Meclisi'l-İftâ ve'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, s. 199-200. Hayrettin Karaman'da buna yakın bir görüş ortaya koyarak; bir miktar altını aynı ayarda olan fakat işlendiği için sanat değeri bulunan altınla, sanat değeri hesaba katılarak fazlaca değişiminin faiz olmadığı ancak peşin olarak para ile alıp para ile satma yoluna gidilmesinin daha ihtiyatlı olduğu görüşündedir (<http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00154.htm> (Erişim: 01.09.2018). Tamamen antika özelliğine sahip olan altın ve gümüş paralarla ziynet eşyaları konusunda Ali Muhyiddin el-Karadâğî de benzer kanaate sahiptir (Karadâğî, "Ahkâmü't-Teâmül fi'z-Zehebî ve'l-Fizza ve Tatbikâtühü'l-Muâsıra", s. 124).

30 el-Fetâvâ'l-İslâmiyye min Dâri'l-İftâi'l-Mısriyye, XXIX, 190-193; XXXIV, 390-392.

31 Paçacı, "Altın - Para - Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı", s. 432-434; Abdullah el-Meni', *Buhûs*, s. 322.

32 Ebu Hanîfe'nin bu konuda benzer kanaate sahip olduğu nakledilen hocası Hammâd b. Ebi Süleyman'dan (ö. 120/738) etkilenmiş olduğu söylenebilir (İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf*, VI, 57).

III. İMAM EBU HANİFE'NİN KALİTE VE İŞÇİLİK FARKI MESELESİNİN ÇÖZÜMÜNE DAİR İÇTİHADI VE SORUNUN ÇÖZÜMÜNE KATKISI

Konu ile ilgili daha önce işaret edilen rivayetler sebebiyle fukahanın cumhurunda olduğu gibi Hanefiler de altın ve gümüşün kendi cinsi ile değişiminde eskilik-yenilik, kalite farkı ve işçiliğe itibar edilmeksizin bedellerin eşit olması gerektiği kanaatindedirler.³³ Bunun alternatifi ise, karşılıklı mübadele yerine, eldeki altının farklı bir para birimi karşılığında satılması ve bedeli ile yeni altının satın alınmasıdır.

İmam Ebu Hanîfe'ye göre, mübadele edilen aynı cins bedellerin farklı ağırlıklara sahip olduğu durumlarda yapılacak karşılıklı değişimde, eksik kalan kısmın altın dışında nakit para vb. farklı para birimleri ile tamamlanması caizdir. Buna göre mesela, 20 gramlık bir altın verilip karşılığında alınacak altın 25 gramsa, eksik olan bedelin yanına ilave edilecek farklı bir para birimi, karşı bedelin fazlalığına tekabül edecektir. Dolayısıyla, değişik cins bedeller arasında eşitlik şartı aranması kuralınca, böyle bir muamele ile fazlalık faizinin önüne geçilmiş olacaktır.³⁴

Ebu Hanîfe dışındaki cumhur ise, içerisinde altın bulunan ziynet vb. eşyaların eşit ya da daha fazla ağırlıktaki bir başka altınla değişimini caiz görmeyip, ziynet eşyasındaki altının ayrılarak bağımsız ve kendisine eşit miktardaki altınla mübadele edilebileceği kanaatini benimsemiştir.³⁵

Her ne kadar Hanbelîlerde Ahmed b. Hanbelî'den, Ebu Hanîfe'nin görüşüne benzer bir kanaat nakledilmekte ise de, bunun oldukça zayıf ve mezhepte tutulmayan bir görüş olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Mâlikîler ise, satılan eşyaya bitişik (çıkarılması eşyanın zarar görmesini gerektirecek) altın ve gümüş cinsinden olan ziynetlerin üçte birden daha az olması ve akdin esas konusunu teşkil etmemesi halinde böyle bir mübadele işleminin caiz olabileceği kanaatindedirler.³⁷

Cumhurun bu konudaki gerekçesini Fudâle b. Ubeyd (ö. 53-59/673-679 [?]) tarafından aktarılan bazı rivayetler ve bu bağlamda öngörülen eşitlik ilke-

33 Kudûrî, *Muhtasar*, s. 90; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 40; Neseî, *Kenzü'd-Dekâik*, s. 78; Zeylaî, *Tebyinu'l-Hakâik*, IV, 135.

34 Merğînâni, *el-Hidâye*, III, 118-119; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, VIII, 406; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, VI, 216; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, V, 265.

35 Şâfiî, *el-Ümm*, III, 31; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 439; İbn Müflih, *el-Mübdî*, IV, 140-141.

36 Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mesâilü'l-Fıkhiyye*, I, 321-322; Merdâvî, *el-İnsâf*, V, 33.

37 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müçtehid*, III, 212; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celil*, IV, 330-331.

si oluşturmaktadır. Söz konusu rivayetlerde, Hayber'in fethi olduğu belirtilen bir gaza esnasında, içerisinde altın ve mücevherat bulunan bir gerdanlığın ancak eşit miktardaki altın karşılığında ve sair mücevherattan ayrılarak mübadele edilmesi gerektiğinden söz edilmektedir.³⁸

Buna karşın Hanefiler, söz konusu rivayetlere konu olan yasaklamayı; satın alınan gerdanlık karşılığında verilen altın miktarındaki belirsizlik ya da gerdanlıktaki altının karşılığında bedel olarak verilen altından daha fazla olması gerekçesi ile izah etmektedirler.³⁹ Nitekim ilgili rivayette Fudâle, satın almış olduğu gerdanlıktaki altının, karşılığında vermiş olduğu altından miktarca daha fazla olduğunu itiraf etmesi üzerine Hz. Peygamber tarafından yapılan işlemin peşin olması hususunda uyarılmış olduğu görülmektedir.⁴⁰

Günümüz kuyumculuk işlemlerinde, eldeki altının daha farklı özelliklere sahip bir başka altın ziynet modeliyle değişiminde aradaki fark genellikle itibari değere sahip banknot türü farklı para birimleri ile kapatılmaktadır. Dolayısıyla İmam Ebu Hanîfe'nin yukarıda nakledilen içtihadı doğrultusunda böyle bir işlemde peşin olmak kaydıyla fazlalık faizi bulunmadığı söylenebilir.

Ebu Hanîfe'nin bu içtihadından hareketle, 24 ayar saf altınla, içerisine ilave edilen farklı madenlerle daha düşük ayarlarda imal edilen altınların da birbiri ile mübadelesinin caiz olması gerektiği ileri sürülebilir. Zira bu durumda 24 ayar altın içerisinde bulunan saf altın; 22, 18 veya 14 ayar altınlara göre fazla olsa bile, bu fazlalık karşı bedeldeki alışımlı oluşturan diğer metallere karşılık gelecektir. Ancak günümüzde altının içerisine, özellikle ayar ve renk özelliklerini düzenlemek amacıyla ilave edilen metaller, alışverişte satın alınması bizzat hedeflenen ve bu anlamda kendisine değer biçilen şeyler olmadığından, böyle bir varsayımın isabetli olmayacağı anlaşılmaktadır.⁴¹

IV. DEĞERLENDİRME

Tarihten günümüze kadar süregelen yukarıdaki tartışmalar incelendiğinde, altının para olma vasfının genel olarak konunun önemli bir noktasını oluşturduğu görülmektedir. Bir şeyin para olması, ya tabii olarak bu özelliği taşıması ya da

38 Rivayetler için bk. Müslim, "Müsâkât", 89-92; Ebû Dâvud, "Büyü", 13; Tirmizî, "Büyü", 32; Nesâî, "Büyü", 48.

39 Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi*, III, 36-37; İbn Ebi'l-İzz, *et-Tenbîh*, IV, 451.

40 Müslim, "Müsâkât", 89-92; Ebû Dâvud, "Büyü", 13; Tirmizî, "Büyü", 32; Nesâî, "Büyü", 48.

41 AAOIFI'nin 2016 yılında yayımlanan altın ve altın işlemleri ile ilgili 57 no'lu standardında da (md. 3/3/1) alışımlı halindeki altınlarda saf altın dışındaki metallerin alım satımında bizzat maksud olup olmamasının hükümde belirleyici olacağı görüşü benimsenmektedir. İlgili standart için bk. <https://shariahgold.com/about-the-shariah-gold-standard> (Erişim: 21.09.2018).

toplum tarafından para olarak kabul edilip kendisine özel bir değer atfedilmesi ile mümkündür. İslam bilginlerinin çoğunluğu altın ve gümüşün yaratılıştan sahip olduğu özellikler sebebiyle para olma vasfına sahip olduğu ve bunun da insanların uygulamalarına dayalı olarak değişmeyeceği kanaatindeydi.⁴² Altın ve gümüş dışındaki paralar ise, toplumun genel kabulü ve onları mübadele aracı edinmesine bağlı olarak para özelliği kazanmıştır. Dolayısıyla, altın ve gümüş dışındaki paraların para özelliğini taşımasının geçici olabileceği ifade edilmiştir.⁴³

İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyım'ın benimsediği görüşe göre, altının ne tabii ne de dini yönden para olarak tanımı söz konusu değildir. Bunların para olarak tanımlanması tamamen insanların kabullerine göredir. İnsanlar arasında para olarak kullanımı kabul görmüş ve genel bir örf halini almış olan mübadele araçları para olarak tanımlanabilir. Buna göre altın, kullanımı mübah olan bir ziyet eşyasına dönüştürülmekle semeniyet özelliğini kaybedip tıpkı elbise ve diğer süs eşyaları gibi ticari bir meta haline gelmiştir. Dolayısıyla, bu tür ziyet eşyalarında zekât gerekmediği gibi para ile mübadelesinde de aralarında faiz cereyan etmez.⁴⁴

Hız. Peygamber dönemindeki bazı uygulamalara bakıldığında, Hayber gazvesinde on iki dinara, içinde boncuk ve altın bulunan bir gerdanlık satın alan Fudâle b. Ubeyd'in, bu gerdanlıktaki altının on iki dinardan daha fazla olduğunu fark etmesi üzerine durumu Hız. Peygamber'e anlatmış olduğundan bahsedilmektedir. Hız. Peygamber ise, böyle bir durumda gerdanlıktaki altının çıkartılıp karşılığında altın para ile denkleştirilmesini emretmiştir.⁴⁵ Bu rivayette, söz konusu gerdanlık süs eşyası olup bizatihi semen olmadığı halde Hız. Peygamber burada işçiliğe itibar etmemiş ve mutlak olarak eşitlik şartının gözetilmesini istemiştir. Ayrıca Hız. Peygamber'in kalite farkı olan iki cins hurmayı takas ederken, ribayı önlemek için değişimin piyasa değeri üzerinden yapılmasını istemesi de aynı ilkeye işaret etmektedir. İşçiliğe itibar edileceğini ve karşılığında belli bir fazlalık alınabileceğini benimseyenler ise, insan dahli ve emeği olan vasıfla yaratılış gereği sahip olunan vasfı birbirinden ayrı tutmuşlardır. Bu sebeple, kalite farkı olan iki cins hurmanın takas edilmesi ile kuyumcu emeği olan süs eşyalarını farklı değerlendirmişleridir.⁴⁶

42 Reyyân, "Ahkâmü't-Teâmül bi'z-Zehab ve'l-Fizza fi'l-Fıkhî'l-İslâmî ve Tatbikâtühü'l-Muâsıra", s. 305.

43 Serahsî, *el-Mesûlât*, XII, 115; Dihlevî, *Hüccetü'lâhî'l-Bâliğa*, I, 90-91; Abdullah el-Menî', *Buhûs*, s. 301; Paçacı, "Altın - Para - Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı", s. 430 - 431.

44 İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-Kübrâ*, V, 391; Muhammed b. Abdurrahman, *el-Müstedrek*, IV, 17; İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, II, 108.

45 Müslim, "Müsâkât", 89-90; Ebû Dâvud, "Büyû", 13; Tirmizî, "Büyû", 32; Nesâî, "Büyû", 48.

46 İbn Kayyım, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, 109-110; Senhûri, *Mesâdiru'l-Hak*, III, 312.

Cumhurun eşit mübadele yaklaşımını destekleyen bir başka delil ise şöyledir: Yahya b. Said'den (ö. 143/760) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.s.) Sa'd b. Ebî Vakkas ile Sa'd b. Ubade'ye Hayber ganimetinden kendi hisselerine düşen altın veya gümüş kapları satmalarını emretti. Onlar da her üç dinar ağırlığındaki kabı sikke halindeki dört dinara veya dört dinar ağırlığındaki her kabı sikke halinde üç dinara sattıklarında Resûlullah (s.a.s.): “*Alış verişinize faiz girdi*” buyurdular. Bunun üzerine onlar aldıklarını iade ettiler.⁴⁷

Aynı cins malların mübadelesinde eşit olma şartını koşan rivayetlerin gayet açık olması sebebiyle; ister süs ve eşya, isterse para olsun eşitlik şartına riayet edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür işlemlerde işçilik itibara alınmayacağı gibi, eski ve yeni olma gibi vasıflar da önemli değildir.⁴⁸ Bu görüşte olanlara göre, süs eşyalarının ticari mal olarak değerlendirilmesi ancak “şaz” olarak nitelenebilecek bir görüştür.⁴⁹ Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ulemanın çoğunluğu bu kanaattedir.⁵⁰

İslam İşbirliği Örgütü'ne bağlı *Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmi*'nin, IX. dönem toplantısında ele alınan bu konuda; altın ile altının mübadelesi esnasında işçiliğe itibar edilmeksizin eşit ve peşin değişimin gerekli olduğu yönünde karar alınmıştır.⁵¹ Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren *el-Lecnetü'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ* ile Filistin'deki *el-Meclisü'l-İslâmî li'l-İftâ* adlı fıkıh heyetinin kanaati de bu yöndedir.⁵² Ayrıca *Dubai İslam Bankası Fetva Heyeti*'nin murabaha yoluyla altın alım – satımı konusunda yayınlanan fetvasında, karşılıklı mübadelelerde altının bütün türleri arasında eşitlik ve peşin olma şartının gözetilmesi gerektiği vurgulamıştır. Aynı fetvada, altının günümüzde semeniyet özelliğini kaybettiği için diğer eşyalardan farkı kalmadığını söyleyen görüşler icmâya aykırı ve itibar edilmemesi gereken görüşler olarak nitelendirilmiştir.⁵³

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle şunları söylemek mümkündür:

47 Mâlik, *Muvatta'*, Büyü, 28.

48 Zuhaylî, *Fetâva Muâsıra*, s. 106 -107; Sâbüni, *el-Fıkhuş-Şer'iyyu'l-Müeyesser*, I, 131- 134.

49 Zuhaylî, *Fetâva Muâsıra*, s. 106 -107.

50 Reyân, “Ahkâmü't-Teâmül bi'z-Zeheb ve'l-Fizza”, s. 314; Neşmî, *Fetâvâ'l-Muâmelâti'l-Mâliyye*, s. 408; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, s. 185; Ayrıca bk. Bâbekr, “Ta'kib alâ bahs Ahkâmî't-Teâmül fi'z-Zeheb ve'l-Fizza ve Tatbikatihî'l-Muâsıra”, s. 171-172.

51 Heyet, “Karâr bi-Şe'ni Ticâretî'z-Zeheb el-Hulûluş-Şer'iyye li'ttimâi's-Sarfi ve'l-Havâle”, IX/I, 369.

52 *Fetâvâ'l-Lecnetü'd-Dâime*, XIV, 332; *el-Meclisü'l-İslâmî li'l-İftâ*'nın 14. 04. 2015 tarihli fetvası için bk. <http://www.fatawah.net/Fatawah/760.aspx> (Erişim: 20.09.2018).

53 Heyet, *Fetâvâ Heyeti'l-Fetvâ ve'r-Rekâbeti's-Şer'iyye*, I, 244.

1. Yüzyıllar boyunca para olma özelliğini devam ettirmiş olan altın ve gümüşün, günümüzde özellikle itibari paraların revaç bulması sebebiyle mutlak para olarak kabulü yönündeki yaygın kanaatin azaldığı söylenebilir. Bununla birlikte altının günümüzde yaygın bir mübadele aracı olarak kullanılmaması, para değeri taşıma özelliğini bütünüyle kaybettiği anlamına gelmemelidir. Zira dünyanın neresinde olursa olsun, elde bulundurulmuş altın; ister saf maden/külçe isterse ziynet eşyası olsun, istenilen zamanda o ülkenin para birimine rahatça çevrilebilme özelliğine sahiptir. Bu bakımdan, altının uluslararası ölçekte hala iyi para olma özelliğini koruduğu gibi, ülkelerin sahip olduğu altın rezervlerinin mali güç ve zenginlik göstergesi olduğu da kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Dolayısıyla, ziynet eşyası da olsa altının pratikte mübadele aracı olarak kullanılmaması sebebiyle para olma özelliğini tümünden kaybetmiş olduğunu söylemek zordur. Ayrıca günümüzde gelişen noktada, altının elektronik ortamda bankalar arası transferini mümkün kılan sistemlerin hizmete sunulması ile yaygın bir ödeme aracı olma özelliğinin tekrar güncellik kazandığını söylemek de artık mümkündür. Öyleyse altının gerek kendi cinsiyiyle, gerekse diğer itibari paralarla mübadelesinde sarf kuralları açısından işlevselliğini devam ettirmekte olduğu kabul edilmelidir. Gümüş için de bu gün artık para olma vasfını büyük ölçüde kaybetmiş olduğundan söz edilse de, onun da en azından halen ikincil değerdeki kötü parayı temsil ettiği söylenebilir.⁵⁴

2. Sarf akdi kapsamındaki muamelelerde ya da daha geniş çerçevede fazlalık faizi ile ilgili tartışmalarda sahabe arasında ortaya çıkan bazı farklı görüşlerin, bu konuda Hz. Peygamber tarafından ortaya konmuş ölçülere muttali olamama şeklinde değerlendirilmesi daha doğru görünmektedir. Nitekim Ebu'd-Derdâ ve Ubade b. Samit tarafından Muâviye'nin uyarılmasını da bu şekilde anlamak mümkündür.

3. Kural olarak nasların haram kıldığı bir hükmün illeti, aynı hükme, vasıf ortaklığına sahip bir başka meselenin dâhil edilmesi için kullanılır. Hurma, buğday vb. ribevi malların kendi cinsleriyle mübadelesinde söz konusu olan fazlalıkla altındaki fazlalığın farklı değerlendirilmesi, naslar tarafından verilmiş ortak hükmün herhangi bir delil olmaksızın tahsis edilmesi anlamı taşımaktadır.⁵⁵

4. Hadislerde altın ve gümüşten bahsedilirken mutlak olarak kullanılan "ezzeheb" ve "el-fizza" ifadelerinin umumi manada "altın ve gümüşün madeni" şeklinde anlaşılması daha doğru görünmektedir. Zira eşit mübadele ilkesi ve fazlalık

54 Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", s. 88.

55 Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, II, 172-175.

yasağına ilişkin hitabın vuku bulduğu asr-ı saadet döneminde bu ifadelerin örf ya da akıl yoluyla tahsisi söz konusu değildi. Nassın hükmü açıkça ortaya koyduğu esnada mevcut olmayıp daha sonra ortaya çıkmış olan bir örfle umumi bir yasağın sırf akli istidlal yoluyla altın ve gümüşün bir türüne tahsis edilmesi ise, “Sonradan ortaya çıkmış örfte itibar yoktur”⁵⁶ kuralınca isabetli durmamaktadır. Dolayısıyla, günümüzde artık ziynet ya da antika olarak kullanılmakta olan altın ve gümüşün bu sebeple semeniyet vasfını kaybettiğini söylemek, hadislerde tek cins olarak kabul edilip hüküm bakımından herhangi bir ayrıma tabi tutulmayan⁵⁷ bu iki bedelin yasağın kapsamı dışına çıkarılması mahiyeti taşıyacaktı.

5. Usul açısından gerek hükmün tayininde gerekse nassların anlaşılmasında örfün çok önemli bir işleve sahip olduğu hatta örf ve âdete bağlı olduğu bilinen nassın hükmünün, söz konusu örf ve âdetin değişmesi ile değişebileceği kabul edilmektedir.⁵⁸ Fakat bu durum kesin olarak tespit edilemediği sürece, insanların bir muameleyi açıkça nassa aykırı olacak şekilde örf haline getirmiş olması ancak “fasid örf” kapsamında izah edilebilir.⁵⁹

6. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hangi türden olursa olsun, altının tartı usulüyle alınıp satılmaya devam edildiği ve bu hususta da belirgin bir değişikliğin olmadığı bilinmektedir. Bu meyanda, son dönem Osmanlı hukukçusu ve Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi’nin (ö. 1354/1935), standart ağırlıkta basılmış sikkelerin kendi zamanı itibarıyla sayı ile mübadele edilmekte olmasının, onlardaki veznilik özelliğini ortadan kaldırmadığını belirten aşağıdaki değerlendirmeleri konunun günümüzdeki pratiği açısından da önemli bir noktaya ışık tutmaktadır:

“...Zamânımızda altın ve gümüş gerek *madrûb*, gerek *gayr-ı madrûb* olsun, *asr-ı saadette olduğu gibi mevzûn olduğu misilli arpa ve buğday dahi mekîl bulunmuştur. Vâkı’â altın ve gümüşün madrûb olan kısmı beyne’n-nâs adeden te’âtî ve tedâvül ediyor ise de, bunun sebebi, üzerlerinde alâmet-i vezn bulunan darb mevcûd olmasından ileri gelip, yoksa bundan dolayı zamânımızda bunlar adedî olmuş değildir. Hatta bunlar silik olmak gibi veznde noksâniyyet alameti bulunduğunda aded ile kabul edilmemesi dahi bunların mevzûn olmasına mebnidir...*”⁶⁰

56 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 86; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 152; İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 116.

57 İbn Rüşd, *Bidayetü’l-Müctehid*, III, 212.

58 İbn Âbidîn, “Neşru’l-Arf”, II, 118; a.mlf., *Reddü’l-Muhtâr*, V, 176-177.

59 Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 196; Hallâf, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 79; Hey’et, “Karâr bi-şer’i’l-urf”, V/IV, 3465; AAOIFI, *el-Me’âyiru’ş-Şer’iyye*, s. 266.

60 Ali Haydar, *Dürreru’l-Hükkâm*, I, 99-100.

7. Altından imal edilmiş kadınlara ait ziynetlerin zekâta konu olmamasının, onların bir ticaret malı olarak değerlendirildiği şeklinde takdim edilmesi yöntemsel olarak isabetli görünmemektedir. Zira bu görüşün sahibi olan Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin içerisinde bulunduğu cumhur, kadınlara ait ziynet eşyalarını onlara ait bir tür asli bir ihtiyaç olarak değerlendirmelerinden ötürü zekât konusu etmemişlerdir. Kaldı ki söz konusu bilginler bu tür ziynet eşyalarındaki semeniyet vasfının kaybolduğunu da söylememişlerdir.⁶¹ Nitekim kullanımı caiz olmayan altın eşyalar ile takı amaçlı olmayıp nemâ ve ticari amaçla elde bulunduran altınları zekata tabi görmeleri de bunu göstermektedir.⁶²

8. Altının kendi cinsiyle mübadelesiyle ilgili önemli olan bir diğer husus da şudur: Günümüzde piyasada bulunan altınlar gramaj olarak birbirine eşit olsa da aralarındaki ayar farkı sebebiyle aynı kıymete sahip oldukları söylenemez. Bu açıdan ayar farkı sebebiyle değeri eşit, ama gramajı eşit olmayan değişimlerin yapılabileceği ileri sürülebilir. Nitekim günümüzde altının ayarı standartlaştığından hurda altının, ayarına göre has cins altına eşitlenebileceğini savunan, dolayısıyla ayarları aynı olan altın sınıfının kendi içerisinde bir cins kabul edilebileceğini benimseyen yaklaşımların ortaya atıldığını görmek mümkündür.⁶³ Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse; 22 ayar altınla 14 ayar altın birbirine denk değildir. Hal böyle olunca, 22 ayar 100 gram altına, 14 ayarın kaç gramı karşılık geliyorsa bunların birbirine denk sayılabileceği belirtilmektedir. Ancak bilindiği kadarıyla günümüzde kuyumculukta izlenen yöntemde düşülen miktar sadece iki ayar arasındaki fire ile sınırlı kalmamakta, işçilik de buna dâhil edilmektedir. Dolayısıyla, mübadele edilen altınlar arasında olması gereken reel eşitlik sağlanamamaktadır.⁶⁴ İşçiliğin subjektif bir karaktere sahip olması ve standartlaştırılmasının zor oluşu bu tür mübadelelerdeki töhmeti bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır.

9. Ayarları aynı olan altınların tek cins olarak kabul edilmesi prensibinin bir başka açmazı, hurda altın ile yeni altının milyemlerinin⁶⁵ kuyumculuk literatüründe eşit olmamasıdır. 22 ayar 100 gram hurda altın, 0,916 milyem hesabı üzerinden 91,60 gram saf altına karşılık gösterilirken, aynı özelliklere sahip yeni altın ise, 0,923 milyem ölçüsüyle 92,30 gram has altın değeri üzerinden hesaplanmaktadır. Aradaki fark ise işçilik farkı olmaktadır.⁶⁶

61 Yaman, "Altın Para mıdır? Ya da Hangi Altın Paradır?" s. 438.

62 İbn Kudâme, *el-Kâfi*, I, 417; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibin*, II, 260; Karavî, *el-Hulâsâtü'l-fıkhiyye*, s. 171-172.

63 Döndüren, "Kur'an ve Sünnete Göre Altınla İlgili Ticaret Muameleleri", s. 484.

64 Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", s. 119-120.

65 Alaşım içerisinde bulunan saf altın miktarını bindelik oran ile ifade eden ölçü birimine "milyem" denilmektedir.

66 Çetin, *İslam'da Kuyumculuk*, s.113.

10. Aralarında kalite farkı bulunan aynı cins tarım ürünleri ve işçilik emeğine sahip altıların mübadelesinde eşit olma şartı koşulması, iddia edildiği gibi bu tür işlemlerde kalite ve işçiliğin yok sayılması gerektiği anlamına gelmez. Bilakis burada, akde konu olan her iki bedelin gerçek değerinin tam olarak tespit edilmesi gibi bir amaç gözetilir. Bu bakımdan, söz gelimi iyi cins hurma ile nispeten daha düşük kaliteye sahip hurmanın karşılıklı olarak değişimi meselesinde Hz. Peygamber tarafından dile getirilen, para karşılığı bağımsız iki farklı alışveriş sözleşmesi düzenlenmesi emri,⁶⁷ altın ve gümüşün kendi arasındaki mübadelesinde bedellerin değerinin daha şeffaf ve adil bir şekilde tespit edilebilmesi için de geçerli bir durumdur.

11. Normal şartlarda farklı değerlere sahip aynı cins malların eşit olarak değiştirilmeyeceği göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber'in aynı cins malların mübadelesinde hangi ad altında olursa olsun fazlalığı yasaklamış olması, ihtiyaç hali ya da bilgisizlikten kaynaklanan aldanmaların önüne geçmek için alınmış bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Ayrıca trampa sisteminde, mübadele edilen bedellerin değerinin tam olarak ölçülebilme imkânının olmayışı sebebiyle haksız kazanç unsuru barındıran bu yöntem yerine, her bakımdan daha avantajlı olan paralı mübadele sistemine geçişin teşvik edildiğini söylemek de mümkündür.⁶⁸

12. Yaygın para birimi olarak dinar ve dirhemin tedavülde olduğu geçmiş dönem toplumlarında zinet halindeki altın ve gümüş eşyaların bu tür para birimleri ile direkt olarak mübadelesinin beraberinde getirmiş olduğu zorluk, farklı cinsten olan itibari para birimlerinin yaygınlaşması ile büyük ölçüde ortadan kalkmış görünmektedir. Dolayısıyla, emeğin zayi olması, maslahata aykırılık, toplumun bu tür mübadelelere olan ihtiyacı vb. geçmişte ileri sürülen gerekçelerin günümüzde büyük ölçüde söz konusu olmadığı da dikkate alınmalıdır.

67 Hz. Peygamber'in Hayber'e görevli olarak gönderdiği bir sahâbi, oradan Cenib (olarak isimlendirilen iyi çeşit hurma) ile gelmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "*Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?*" diye sordu. O zât; "*Vallahi hepsi böyle değildir ey Allah'ın elçisi! Biz bu iyi hurmadan bir sâ'i (âdi hurmanın) iki sâ'i ile yine iki sâ' iyi hurmayı üç sa' âdi hurma ile değiştiriyoruz*" dedi. Rasûlullah (s.a.s.) ise; "*Böyle yapma! Cem' (olarak isimlendirilen) âdi hurmayı para ile sat, sonra bu parayla Cenib türünden (daha kaliteli) hurma satın al*" buyurdular (Buhârî, Büyü, 89; Müslim, Müsâkât, 95). Benzer bir diğer rivayete göre ise Hz. Peygamber; "*Öyle yapmayın, ya misli misline alın ya da bunu satın, karşılığı ile ötekenden alın. Tartı da böyledir!*" buyurdular (Müslim, Müsâkât, 94).

68 Çizakça, "İslam'da Finans ve Kalkınma: Tarihsel Bir Bakış Açısı ve Kısa Bir İleri Bakış", s. 147.

SONUÇ

Kuyumculuk işlemlerinde aynı ya da farklı ayarlardaki eski altın yenisiyle değiştirilmek istendiğinde, eldeki altının günün kuru üzerinden nakit para birimi ile satılması ve istenen altının belirlenecek yeni bir fiyatla satın alınması, hadislerde dikkat çekilen faizden kurtulmak bakımından başvurulabilecek en ihtiyatlı yoldur.⁶⁹ Eski altının satılıp yenisinin alınması işleminin farklı taraflar arasında gerçekleşmesi zorunlu değildir.⁷⁰ Ne var ki tarafların, ikincisi birincisinden bağımsız iki ayrı alışveriş sözleşmesi düzenlemesi gerekir.⁷¹ Bu tür mübadelelerde, eldeki altının satılıp bedeliyle tekrar altın satın alınacağı zaman, ilk satıştan doğan bedelin teslim alınması ve sonrasında tekrar geri verilerek yeni altın satın alınması şeklindeki işlemlerin alıcı ve satıcı arasında zorluğa sebep olduğu sıklıkla müşahede edilmektedir. Burada her iki alım satım işlemi birbirinden bağımsız ve sarf kurallarına uygun olarak aynı meclis içerisinde yapıldığı sürece, ilk satıştan doğan bedelin müşteri tarafından fiziki olarak teslim alınıp aynı anda tekrar farklı bir ürün almak üzere kuyumcuya geri teslim edilmesini zorunlu tutmak şekli bir muameleden öteye geçmemektedir. Dolayısıyla, elindeki altını satıp yerine başka bir altın alacak olan müşterinin, ilk satıştan doğan bedeli kuyumcudan hemen o anda alabilecek imkânâ sahip olması ve ilk satış sonrasında satın alma işlemi de aynı mecliste yapıp aradaki fiyat farkını tek seferde ödemesi yeterli görülebilir.⁷² Mübadele edilen aynı cins bedellerin farklı ağırlıklara sahip olduğu durumlarda, eksik kalan kısmın altın dışında nakit para gibi farklı para birimleri ile tamamlanması da, değişik cins bedeller arasında eşitlik şartı aranmaması kuralınca caiz olan bir diğer alternatif olarak değerlendirilebilir.

69 Benzer kanaatler için bk. Zuhaylî, *Fetâva Muâsıra*, s. 107; Neşmî, *Fetâvâ'l-Muâmelâti'l-Mâliyye*, s. 408; Döndüren, *Kur'an ve Sünnete Göre Güncel Fikhi Meseleler*, s. 323; Beki, *İslam'da Güncel Ticari Meseleler*, s. 100-101; Özsoy, *Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz*, s. 88.

70 Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XII, 10.

71 İbnü'l-Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân*, II, 103; Mustafa es-Suyûtî, *Metâlib üli'n-nuhâ*, III, 177. Abdullah b. Süleyman el-Menî' ve Ali Muhyiddin el-Karadâğî gibi muasır bazı âlimlere göre, kuyumcunun müşteriden eski altınını satın alırken aynı anda kendisine yeni bir altın satmayı şart koşması hadislerde yasaklanan "bir safkade iki safka" (bir alışverişte iki alışveriş) kapsamında değildir. Bk. Abdullah el-Menî', "Bahs fi'z-Zehab fi Ba'zi Hasâisihî ve Ahkâmih" s. 577; Karadâğî, "Ahkâmu't-Teâmül fi'z-Zehab ve'l-Fizza ve Tatbikâtühü'l-Muâsıra", s. 128.

72 Kanaatimizce İmam Mâlik'in, dirhem alma karşılığında dinar veren fakat alması gereken dirhemi teslim almaksızın onunla aynı satıcıdan herhangi bir eşya satın alan bir kimsenin bu muamelesinde sakınca görmemesi de bu kanaati desteklemektedir (Bk. Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, III, 20). Ayrıca Muasır âlimlerden Vehbe Zuhaylî (ö. 1436/2015) ve Ali Muhyiddin el-Karadâğî de, işlemlerin aynı meclis içerisinde gerçekleşmesi durumunda, alınıp satılan bedellerin karşılıklı takas edilerek aradaki farkın kuyumcuya verilmesinde bir sakınca olmadığı kanaatinde dirler. Bk. Zuhaylî, *Fetâvâ Muâsıra*, s. 107; Karadâğî, "Ahkâmu't-Teâmül fi'z-Zehab ve'l-Fizza ve Tatbikâtühü'l-Muâsıra", s. 126-127.

Kaynakça

- AAOIFI, *el-Me'âyirü's-Şer'iyye*, Manama 2010.
- Abdullah b. Süleyman el-Menî, *Buhûs fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1996.
-, "Bahsun fi'z-Zehebî fi Ba'zi Hasâsîhi ve Ahkâmih" *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi*, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016.
- Aktepe, İshak Emin, *Katılım Finans*, TKBB Yayınları, İstanbul, ts.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde, *Düreru'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsî-i Tibâat, İstanbul, 1330/1912.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- Bâbekr, Ahmed Hâlid, "Ta'kîb alâ Bahsi Ahkâmî't-Teâmül fi'z-Zehebî ve'l-Fızza ve Tatbikatihî'l-Muâsıra", *Buhûsu Nedveti'l-Bereke – er-Râbia ve's-Selâsin li'l-İktisâdi'l-İslâmî*, Manama 2013.
- Bardakoğlu, Ali, "Hukukî ve Ticarî Hayat", *İlmihal II (İslam ve Toplum)*, DİB. Yayınları, Ankara 2006.
- Bayındır, Abdülaziz, *Ticaret ve Faiz*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- Bedreddin el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, Thk.: Eymen Salih Şaban, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
-, " *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Behûtî, Mansur b. Yunus, *Keşşâfu'l-Kınâ' an Metni'l-Iknâ'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Beki, Abdülaziz, *İslam'da Güncel Ticarî Meseleler*, Kahraman Ofset, Kayseri 2015.
- Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Daru İbni'l-Cevzî, Kahire 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Thk.: Said Bektaş, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2010.
- Çetin, Mehmet, *İslam'da Kuyumculuk*, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Çizakça, Murat, "İslam'da Finans ve Kalkınma: Tarihsel bir Bakış Açısı ve Kısa Bir İleri Bakış", *Ekonomik Gelişim ve İslami Finans*, Borsa İstanbul, İstanbul 2014.
- Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, Etüt Yayınları, Samsun 2010.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arefe, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, ts.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Aburrahim, *Hüccetüllâhi'l-Bâliğa*, Thk. Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005.
- Döndüren, Hamdi, "Kur'an ve Sünnete Göre Altınla İlgili Ticaret Muameleleri", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı III, (10 – 12 Aralık 2010, Afyonkarahisar)*, DİB. Yayınları, Ankara 2013.
-, *Kur'an ve Sünnete Göre Güncel Fıkhi Meseleler*, Işık Yayınları, İstanbul 2011.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşâs es-Sicistânî, *Sünen*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Mesâilü'l-Fıkhiyye, min Kitâbi'r-Rivâyeteyn ve'l-Vecheyen*, Thk.: Abdülkerim b. Muhammed el-Lâhim, Mektebetü'l-Mearif, Riyad 1985.
- el-Fetâva'l-İslâmiyye min Dâri'l-İftâi'l-Mısriyye, Dâru'l-İftâi'l-Mısriyye, Kahire 2010.
- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmu Usûli'l-Fikh*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2003.
- Hattâb, Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed, *Mevâhibu'l-Celîl fi Şerhi Muhtasari Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.

- Hey'et, *Fetâvâ Hey'eti'l-Fetvâ ve'r-Rekâbeti's-Ser'iyye li-Benk Dubai'l-İslâmî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, ts.
- Hey'et, "Karâr bi-Şe'ni Ticâreti'z-Zeheb el-Hulûluş-Şer'iyye li'ctimâi's-Sarfi ve'l-Havâle", *MMFİ*, c. IX/I, ys., 1417/1996.
- Hey'et, "Karâr bi-Şe'ni'l-Urf", *MMFİ*, c. V/IV, ys., 1409/1988.
- <http://www.fatawah.net/Fatawah/760.aspx> (Erişim: 20.09.2018).
- <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00154.htm>, (Erişim: 01.09.2018).
- <https://shariahgold.com/about-the-shariah-gold-standard> (Erişim: 21.09.2018).
- Hüseyn Râteb Reyân, "Ahkâmü't-Teâmül bi'z-Zehebî ve'l-Fizza fi'l-Fikhî'l-İslâmî ve Tatbikâtuhu'l-Muâsıra", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye li'l-Ulûmî't-Tatbikiyye*, c. X, sy. II, 2007.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, *el-İstizkar*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
-, *et-Temhîd Limâ fi'l-Muvatta' Mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, Vizâretü Umûmî'l-Evkâf ve's-Suûnî'l-İslâmîyye, Fas, 1983.
-, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Thk.: Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzi, Suûd 1994.
- İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.
-, *Neşru'l-Arf fi Binâi Ba'zi'l-Ahkâmi ale'l-Urf ("Mecmûatü'r-Resâil" içerisinde)*, Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü Rüşd, Riyad 2003.
- İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahmân, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, Thk.: Muhammed Abdülaziz ed-Debbâğ, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1999.
- İbn Ebî'l-İzz, Sadrüddîn Ali b. Ali, *et-Tenbih alâ Müşkilâti'l-Hidâye*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, Dâru't-Tâc, Beyrut 1989.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, *İğâsetü'l-Lehfân min Mesâyidi's-Seytân*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, ts.
-, *l'lâmu'l-Muvakkîn an-Rabbi'l-Âlemin*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kâhire 1968.
-, *el-Kâfi fi Fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Thk.: Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfi, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Küttâbi'l-İslâmî, Beyrut, ts.
-, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir alâ Mehebi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *el-Beyân ve't-Tahsil*, Thk.: Muhammed Haccî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-Müçtehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

- İbnü'l-Münzir, Ebûbekir Muhammed b. İbrâhîm, *el-İşrâf alâ Mezâhibi'l-Ulemâ*, Thk.: Ebû Hammâd Sağîr el-Ensârî, Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, el-İmârât, 2005.
- İzmîrli İsmail Hakkı, “Ribe'l-Fadl ve Ribe'n-Nesîe”, *Sebilürreşâd (5 Kânûn-i Evvel 1329)*, c. XI, sy. CCLXXXV.
-, “Ribe'l-Fadl ve Ribe'n-Nesîe Hakkındaki Makale Mu'tarızına Cevaptan Mâ Bâdü”, *Sebilürreşâd (27 Şubat 1329)*, c. XII, sy. CCLXXXVII.
-, “Fıkıh ve Fetâvâ”, *Sebilürreşâd (2 Şubat 1329)*, c. XI, sy. CCLXXXVI.
-, *İlm-i Hilâf*, Hukuk Matbaası, Dersaadet 1330/1912.
- Karadâğî, Ali Muhyiddîn, “Ahkâmu't-Teâmül fi'z-Zehebi ve'l-Fızza ve Tatbikâtühu'l-Muâsıra”, *Buhûsu Nedveti'l-Bereke – er-Râbia ve's-Selâsin li'l-İktisâdi'l-İslâmî*, Manama 2013.
- Karârâtü Meclisi'l-İftâ ve'l-Buhûs ved-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Dâiretü'l-İftâi'l-Âm, Ürdün 2015.
- Karavî, Muhammed el-Arabî, *el-Hulâsâtü'l-Fıkhiyye alâ Mezhebi's-Sâdeti'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Kudûrî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi Fıkhi'l-Hanefî*, Thk.: Kâmil Muhammed Uveyda, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.
- Merdâvî, Alâuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fi Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf*, Thk.: Muhammed Hamid el-Fikî, ys., 1956.
- Merğînâni, Burhânüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedâ*, Thk.: Ahmed Câd, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2008.
- Mevslî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.
- Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, *el-Müstedrek alâ Mecmûi Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, ys., 1418/1997.
- Mustafa es-Suyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nuhâ fi Şerhi Ğayeti'l-Muntehâ*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dimaşk 1994.
- Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İbni'l-Cevzî, Kahire 2009.
- Mütrek, Ömer b. Abdülaziz, *er-Ribâ ve'l-Muâmelâtü'l-Masrifiyye fi Nazari's-Şeriatü'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Âsime, Riyad, ts.
- Nesâi, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Thk.: Ahmed Şemsüddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed, *Kenzü'd-Dekâik*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- Neşmî, Uceyl Câsim, *Fetâvâ'l-Muâmelâti'l-Mâliyye*, Dâru'z-Ziyâ, Kuveyt 2014.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Ravdatü't-Tâlibin ve Umdetü'l-Müftin*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1991.
- Özsoy, İsmail, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, *Fıkhi Açidan Finans ve Altın İşlemleri – Tartışmalı İlmî Toplantı (27-28 Nisan 2012, Meram-Konya)*, Ensar Neşriyat İstanbul 2012.
- Paçacı, İbrahim, “Altın - Para - Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı”, *Fıkhi Açidan Finans ve Altın İşlemleri – Tartışmalı İlmî Toplantı (27-28 Nisan 2012, Meram-Konya)*, Ensar Neşriyat İstanbul 2012.

- Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Hakim*, Dâru'l-Menâr, Mısır, 1367/1947.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *el-Fıkhü's-Şer'iyyu'l-Müeyesser*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010.
- Sahnûn, Ebû Saïd Abdüsselâm b. Saïd, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed, *Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Beyrut 1998.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavâidi ve Furûi Fıkhî's-Şâfiyye*, Thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Sübki, Takiyyüddîn Ali b. Abdilkâfi, *Tekmiletü'l-Mecmû' (Nevevî'nin el-Mecmû'u ile birlikte)*, Dâru'l-Fıkr, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1951.
- Tan, Oğuzhan, "Ekonomik Realite Temelinde Fazlalık Ribası Üzerine Bir Değerlendirme", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı – III (10-12 Aralık 2010)*, DİB. Yayınları, Ankara 2013.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahih (Sünen)*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâki, Matbaatü Mustafa, Mısır 1968.
- Ünal, Halit, "Arâyâ", *DİA*, İstanbul 1991.
- Yaman, Ahmet, "Altın Para mıdır? Ya da Hangi Altın Paradır?" (Müzakere), *Fıkhî Açıldan Finans ve Altın İşlemleri – Tartışmalı İlmi Toplantı, (27-28 Nisan 2012, Meram-Konya)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- Zekerîyya el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed, *Esne'l-Meâlîb Şerhu Ravdi't-Tâlib (Şihâbuddîn er-Remlî'nin Hâşiyesi ile birlikte)*, el-Matbaatü'l-Meymeniyeye, 1313/1895.
- Zeylai, Fahrüddîn Osman b. Ali b. Mihcen, *Tebyinu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik ("Hâşiyetü's-Şilbi" ile birlikte)*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1313/1895.
- Zuhaylî, Vehbe, *Fetâva Muasıra*, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk, 2003.